

דבר העורך

אם יש משהו שהמדע מלמד אותנו, הרי הוא חשיבותה של הספקנות, וחשיבותן של ההאזנה וההקשבה לאחר. לא בהכרח הסכמה, לא כניעה או הכנעה, אלא היכולת לפתוח את הלב, להקשיב בנפש חפצה ולבחון מחדש עמדות ותפיסות עולם: אישיות, מדעיות, וחברתיות. מילים אלה נכתבות – כך ניתן להבין – בתקופה שבה יש הפוגה (חלקית) מהמחאה הציבורית נגד (ובעד) הרפורמה (ויש יאמרו המהפכה) החוקתית בישראל.

הפוגה זו, שנלוות אליה שיחות בבית הנשיא בין צדדים מנוגדים בקשת הפוליטית בישראל, יש לה חשיבות רבה מהרבה בחינות, אבל גם מבחינה מדעית ומבחינת העיצוב של מדיניות חברתית ומשפטית. כל מי שהיה מעורב בהליכי גיבוש של שינוי חברתי או של עיצוב מדיניות חברתית, או בתהליך חקיקה דמוקרטי אחר, יודע שמדובר באומנות הפשרה והמשא ומתן. למעט חריגים שאינם מלמדם על הכלל, כמעט שאין חוקים שאושרו בנוסח זהה לזה שבו הוצגו לראשונה כהצעות. הליכי החקיקה כרוכים כמעט תמיד בשינויים, בתיקונים, בפשרות, בכיפופים, בחידושים ובתוספות. אלה הם התוצרים ההכרחיים והחיוניים – שהם גם דמוקרטיים במהותם – של שיח בין מי שרואים דברים בצורה שונה. מעורבים כמובן גם המושגים המוכרים אינטרסים, כוח ולובי, או במילים אחרות – פוליטיקה. אין דמוקרטיה בלי פוליטיקה. אך פוליטיקה – בהקשר הדמוקרטי – משמעה הידברות והקשבה.

גם במדע מתקיים הליך דומה. במקרה זה אין מדובר בהליך "פוליטי" או דמוקרטי – אלא בהליך של הידברות והקשבה. כל מי שהיה מעורב אי פעם בפעילות מדעית פשוטה – דוגמת הנחיית עבודת תזה או דוקטורט, הכנת הצעת מחקר לקרן תחרותית או ביצוע מחקר הערכה עבור גוף מקצועי – מכיר ויודע את חשיבות ההידברות בין החוקרים, בין בעלי העניין, בין מושאי המחקר, ובין בעלי העניין במחקר (לפחות ככל שהדבר נוגע למחקרים חברתיים). הגם שיש כן שכן התנהל המחקר בעבר, הרי כיום כמעט שאי-אפשר עוד לתאר את עבודת המדענים כמי שספוגים להם בדד במעבדותיהם, מוקפים מיקרוסקופים או מבחנות, ומגלים תגליות על בסיס פעילותם הסוליסטית. פעילות המחקר והמדע כיום מתאפיינת בעבודה בקבוצות גדולות, רב-תחומיות, בין-תחומיות ואף בין-לאומיות. בקבוצות אלה כל אחד ואחת תורמים את חלקם, מקשיבים, מתווכחים, אך בסוף גם מתפשרים ומסכימים: על המתודולוגיה, על אופן ניתוח ההליכים, ועל הדרך לפרש את הממצאים.

לפיכך, גיליון זה מוגש לכם הקוראים בנימה אופטימית; בתקווה כי הליך ההידברות הציבורי בישראל יוביל להסכמות או לפשרות אשר יאפשרו את המשך הקיום המשותף בחברה

הישראלית. גם המחקרים אשר מוצגים בגיליון זה תורמים, במובנים מסוימים, להליך זה – כל מחקר בדרכו הוא.

אין טוב יותר מלפתוח את הגיליון הנוכחי במאמר דעה המדגיש את חשיבות השיח וההקשבה. מאמר הדעה של אלכסנדר מושקוביץ ממחיש כיצד פתרונות יצירתיים יכולים לעיתים להתגלות רק מתוך הקשבה לקולות הייחודיים של האנשים הקשורים לנושא. במאמרו בנושא **מיצוי זכויות חברתית במגזר החרדי** סוקר המחבר את בעיית מיצוי הזכויות החברתיות באופן כללי, את עליית הבעיה למודעות הציבורית, ואת הצעדים שנקטו לפתרונה עד כה. אך המחבר מתמקד בהקשר זה בתת-אוכלוסייה שלא תמיד מקשיבים לה בכל הנוגע למיצוי זכויות: החרדים. לפיכך, המחבר מביא דברים שנאמרו בכמה ראיונות איכותניים שניהל עם גורמי מפתח בתחום, המתארים את מצב מיצוי הזכויות במגזר החרדי מזווית ראייתם. דווקא על בסיס ההקשבה לקולותיהם של המרואיינים החרדים מסוגל המחבר להמליץ על פעולות ייחודיות – שאינן בהכרח מתאימות לאוכלוסייה הכללית – אשר יגדילו לדעתו את היקף מיצוי הזכויות בקרב החרדים.

בהמשך למאמר הדעה, בגיליון זה מופיעים מאמרי מחקר המדגימים גם הם את חשיבות ההקשבה והשיח. עדות לכך ניתן למצוא במאמרה של אפרת קידר, **מסורת מתחדשת: תפקידה של מערכת הבריאות בהתפתחות התעסוקה לאנשים עם מוגבלות נפשית בישראל, 1970–2000**. מאמר זה בוחן את תפקידה של מערכת הבריאות בעיצוב ובפיתוח שירותים בתחום התעסוקה לאנשים עם מוגבלות נפשית בישראל. תפקיד זה החל עם קום המדינה ועם הקמתם של משרד הבריאות והאגף לשירותי בריאות הנפש, אז פיתחה מערכת הבריאות בישראל מסגרות תעסוקה לאנשים עם מוגבלות נפשית בתוך בתי החולים הפסיכיאטריים ומחוץ להם.

מגמת האל-מיסוד והמעבר לטיפול בקהילה בשנות ה-70 אמורים היו "לשחרר" את מערכת הבריאות מתפקיד זה, ולהעבירו אל משרד האמון על תחום השיקום התעסוקתי (משרד הרווחה). אולם בפועל, שירותי השיקום התעסוקתי הקיימים לא היו מותאמים לצרכיה של אוכלוסייה זו והיא הודרה מהם, בין היתר בשל חוסר הקשבה לה ושיח עימה. חוסר זה הוביל את משרד הבריאות ליצור בעצמו מסגרות תעסוקה בדמות יחידות המעבר התעסוקתיות בשנת 1972, ולהקים מפעלים מוגנים ייעודיים לאנשים עם מוגבלות נפשית בשנת 1985. מענים אלו היו מצומצמים, והובילו בסופו של דבר להצעת חוק פרטית לעיגון השיקום התעסוקתי לאנשים עם מוגבלות נפשית בחקיקה. בתהליך החקיקה של חוק שיקום נכי נפש בקהילה בשנת 2000 הורחבה הצעה זו לתחומים נוספים, דוגמת דיור ופנאי.

יישום החוק הוטל על משרד הבריאות, וזה פיתח ויזם שירותי שיקום במגוון תחומים ובפרט בתעסוקה. השירותים ניתנים באמצעות מיקור חוץ על ידי יזמים פרטיים ועמותות, ומשרד הבריאות מהווה רגולטור של שירותים אלו. במאמר נעשה שימוש בסוגת המחקר של חקר מקרה. נערכו 25 ראיונות עם קובעי מדיניות, אנשי מקצוע, ספקי שירותים ואנשי אקדמיה

בתחום בריאות הנפש. עוד נותחו מסמכים מארכיון המדינה ומארכיון הכנסת. ממצאי המחקר מלמדים כיצד רעיון התעסוקה וחשיבותו בהקשר ההיסטורי מונפו לכדי חקיקת חוק שיקום נרחב שהפך אוכלוסייה זו, שקולה לא נשמע והיתה ממודרת משירותי השיקום התעסוקתי, לזכאית להם על פי חוק.

אוכלוסייה נוספת שלא תמיד מקשיבים לה היא אוכלוסיית הנשים. מאמרן של נעם שומן-הראל ומיכל אלמוג-בר, **חווית התעסוקה ופרקטיקות הפעולה של עובדות סוציאליות בארגונים פמיניסטיים: "בין חיבור חזק ושותפות לבין בדידות גדולה ותסכול"**, מתאר את התפתחותם של ארגונים פמיניסטיים בחברה האזרחית בישראל בעשורים האחרונים. ארגונים אלה פועלים כדי שיקשיבו לנשים וכדי לקדם שוויון מגדרי, ומאמצים מבנים ארגוניים ייחודיים הקוראים תיגר על יחסי הכוח המאפיינים ארגונים היררכיים ובירוקרטיים.

חלק מהארגונים הללו מספקים שירותי רווחה באמצעות על ידי עובדות סוציאליות, הנוקטות לרוב גישה של עבודה סוציאלית פמיניסטית. על רקע זה, המחקר בוחן את חווית העבודה של עובדות סוציאליות בארגונים פמיניסטיים הפועלים בחברה האזרחית, ומתייחס להקשר הארגוני ולהשפעתו על פרקטיקות הפעולה שלהן.

המחקר נערך בשיטה איכותנית, והתמקד בחוויותיהן של 15 עובדות סוציאליות בארגונים פמיניסטיים בישראל המספקים שירותי רווחה לנשים ולנערות. הממצאים הצביעו על כך שחווית התעסוקה של העובדות היא דואלית: מחד גיסא – חיבור רגשי וערכי לעשייה ולארגון, ומאידך גיסא – התמודדות עם הקשיים של הארגונים לנהוג בפועל לאור הערכים הפמיניסטיים. ממצאי המחקר מורים כי כדי שהעובדות הסוציאליות יוכלו לבצע את פרקטיקות העבודה הסוציאלית הפמיניסטיות בצורה מיטיבה הן זקוקות לתנאים ארגוניים מתאימים, שעיקרם הלימה בין האמירה של הארגון לבין התנהלותו. במילים אחרות, המחקר מחזק את החשיבות הטמונה בכך שארגונים יקשיבו לעובדות הסוציאליות כדי שיוכלו ליישם טוב יותר עקרונות וערכים פמיניסטיים. הקשבה זו תיטיב, בסופו של דבר, גם עם אוכלוסיית היעד של הארגונים בכלל, ובמקרה זה – נשים, צעירות ונערות.

אוכלוסיית הנשים היא גדולה ומגוונת. אחת מתת-האוכלוסיות הייחודיות בה היא נפגעות האלימות הכלכלית. החוקרות גלית ברקת-דניאלי, דלית יסעור-בורוכוביץ', אריאן רן-ברזילי ואורלי בנימין ביקשו לתת קול לתת-קבוצה ייחודית זו, במסגרת מחקרן **מדיניות ציבורית לא מוצהרת? ניתוח זהויות תעסוקתיות במענה לנפגעות אלימות כלכלית**. נפגעות אלימות כלכלית, דהיינו נשים שבני זוגן חסמו את גישתן למשאביהן הכלכליים, פונות לשלושה סוגי ארגונים: המוסד לביטוח לאומי; השירותים החברתיים (כולל המרכזים למניעת אלימות); ויחידות הסיוע שלצד בתי המשפט (כשהן בתהליכי גירושין).

לאחרונה עלתה למודעות זכאותן של נפגעות אלימות כלכלית לתמיכה, והתחזקה האפשרות למחויבות של הממסד כלפיהן. על פי הפרספקטיבה הממוקדת בזהות תעסוקתית מצופה כי בהקשר כזה תתפתח מדיניות ציבורית לא מוצהרת, ושהמועסקות בארגוני הרווחה יפתחו מחויבות למתלוננות על אלימות כלכלית ויגיבו למידע שהן מוסרות, וזאת מעבר לנאמנותן להנחיות המדיניות הפורמלית. פרספקטיבה חלופית מציעה את המושג **פועלות מוטמעת** לחידוד האפשרות שהבסיס הנורמטיבי בזהות התעסוקתית מגיב לשיח הציבורי, ומעצב מחדש את הפעולה הנתפסת כראויה ומוסרית ביחס למעמדה המקצועי של העובדת ולאפשרויות הפעולה שלה.

עד כה לא נבחנו היחסים בין שתי הפרספקטיבות הללו, ולפיכך נותר מעורפל האופן שבו ראו לחבר ביניהן. לבירור האפשרות שזהויות תעסוקתיות מגיבות למודעות עולה, כך שהפעולות המוטמעת משנה את משמעותו של מידע ביחס לסוגיה, המאמר מציע חיבור תאורטי בין מושג הזהות התעסוקתית לבין המושג פועלות מוטמעת, המוסיף דגש על מקורותיה של זהות תעסוקתית.

על בסיס ניתוח של 48 ראיונות מובנים בנושא התגובה למידע על אלימות כלכלית, נבחנה הזהות התעסוקתית לאור מקורות הסמכות, מקורות הלגיטימציה והבסיס הנורמטיבי. הניתוח הצביע על פרקטיקות תמיכה המשקפות את המדיניות הציבורית הלא מוצהרת בתחום. שלוש זהויות תעסוקתיות – ביורוקרטית, תרפויטית וגישורית – מלמדות על החשיבות שיש בקישור המשמעות המיוחסת למידע על אלימות כלכלית למקורות שמהם נשאבות משמעויות אלה.

לא רק לנשים או לאנשים עם מוגבלות לא מקשיבים מספיק: גם לעובדים השרויים במצוקה נפשית לא תמיד האוזן קשובה. מחקרה של ליאת קוליק, **גורמי לחץ במערכת עבודה-משפחה ומצוקה נפשית: ניתוח משווה לפי מגזר (יהודים לא חרדים, יהודים חרדים וערבים) ולפי מגדר**, חושף את העובדים הללו ונותן להם קול. מטרת המחקר הייתה להשוות את הקשר בין לחצים במערכת העבודה-משפחה לבין מצוקה נפשית במגזרים המסורתיים (חרדים וערבים) ובמגזר המודרני בחברה הישראלית (יהודים שאינם חרדים). מדגם המחקר כלל 817 משתתפים: 531 נשים ו-286 גברים.

הממצאים הצביעו על הבדלים בין המגזרים ועל הבדלים מגדריים בחוויית הלחצים במערכת העבודה-משפחה. נמצא כי עוצמתו של קונפליקט התפקידים משפחה-עבודה בקרב גברים במגזר החרדי גבוה מעוצמתו בקרב נשים חרדיות. עוד נמצא כי בקרב הגברים הערבים המצוקה הנפשית גבוהה מזו שבקרב הנשים הערביות. הבדלים בין המגזרים ובין המגדרים נמצאו גם בקשר שבין חוויית לחצים במערכת העבודה-משפחה לבין מצוקה נפשית. כך, בקרב המגזרים המסורתיים (בפרט במגזר הערבי) הקשר בין חוויית קונפליקט התפקידים לבין מצוקה נפשית נמצא חלש יותר בקרב נשים מאשר בקרב גברים.

מסקנת המחקר היא כי פגיעתם של הלחצים במערכת העבודה-משפחה ברווחה הנפשית מתקיימת בכל המגזרים בישראל, ואולם הנשים הערביות, ובמידה מסוימת החרדיות, מכילות יותר את המתח. בניגוד למוסכמה המקובלת, ולפיה נשים הן הנפגעות העיקריות מהלחצים במערכת עבודה-משפחה, ממצאי המחקר מראים כי דווקא הגברים במגזרים המסורתיים הם הנפגעים העיקריים, וכי הגברים הערבים במיוחד נתונים בסיכון גבוה מאחרים לחוות מצוקה נפשית. אם נרצה לחבר את הממצאים הללו לתמה הכללית של דבר העורך נוכל לומר כי בהליך ההקשבה והשיח יש גם לפתוח צוהר למי שנדמה שקולם נשמע בבירור ונתפסים כבעלי כוח ומעמד – כגון גברים במגזרים מסורתיים.

נועל את הגיליון מחקרם של ליהיא להט, חן שרוני ואיתי סנד, בנושא **דפוסי השימוש בזמן, העדפות של שימוש בזמן והבדלים מגדריים: ממצאים מההקשר הישראלי**. נקודת המוצא של המחקר היא כי לאופן שבו אנשים מחלקים את זמנם יש השפעה קריטית על הרווחה הנפשית שלהם (well-being). אף על פי כן, בהקשר הישראלי אין די עיסוק בדפוסי החלוקה של זמן ובקשר שלהם למדיניות. מדינות שונות אוספות בקביעות מידע על חלוקת זמן, אך בישראל בחינה מקיפה של חלוקת זמן נעשתה לאחרונה בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20. לאור זאת, המחקר הנוכחי ביקש לבחון את נושא חלוקת הזמן של האוכלוסייה בישראל, שכן ממצאים בהקשר זה עשויים לתרום לעיצוב מדיניות.

המחקר התמקד בשלוש שאלות: (1) כיצד המרוויינים בישראל מחלקים את זמנם על פני ארבע קטגוריות של זמן: שינה, עבודה בתשלום, עבודה שלא בתשלום וזמן אישי? (2) האם קיימים הבדלים מגדריים באופן ניצול הזמן? (3) כיצד המרוויינים היו מעדיפים לנצל את זמנם על פני הקטגוריות הללו? המחקר בוצע בשיטת מחקר כמותית, אשר התבססה על סקר בקרב מדגם מייצג של 671 איש באוכלוסייה הבוגרת בישראל.

ממצאי המחקר הצביעו על הבדלים בין מגדרים ובין מגזרים. מרבית המרוויינים ביקשו להקדיש יותר זמן לשינה ולזמן אישי, ופחות זמן לעבודה בתשלום ולא בתשלום. גברים עדיין נוטים להקדיש לעבודה בתשלום יותר זמן, ואילו נשים עדיין מקדישות יותר זמן לעבודה שלא בתשלום. למרות הבדלים בין המגזרים, נשים במגזר הערבי ובמגזר היהודי שואפות לנצל את הזמן באופן דומה. נוכח מיעוט המידע על שימושי זמן בישראל, למחקר יש תרומה אמפירית המתבססת על אומדנים של חלוקת זמן בישראל. המחקר מצביע על חשיבות הרבה של קידום סקר לאומי למדידת זמן בישראל. ואין טוב ממחקר זה וממצאיו כדי להחזירנו לנקודת ההתחלה של דבר העורך: ללא הקשבה אי-אפשר לדעת כיצד אנשים מחלקים את זמנם. וללא שיח איתם, אי-אפשר לדעת כיצד הם היו רוצים לחלק את זמנם. בכך המדע משלב ידיו עם הפוליטיקה של הדמוקרטיה: ההכרה בחשיבותם של ההקשבה והשיח.

בסוף הדברים ברצוני להודות לכל העושים המלאכה, אשר ללא קשר לזמנים המורכבים עבדו קשה ובחריצות, ולא נתנו לרעשי הרקע החברתי שמסביב להסית אותם ממסלולם. בהקשר זה ברצוני לשוב ולהודות לכל המחברות והמחברים שתרמו לגיליון זה, לכל השופטות

השופטים שהקדישו מזמנם וקראו בעיון את המאמרים, לכל חברות וחברי מערכת כתב העת, לרכזת המערכת מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון נירית איטינגון ולעורך הגרפי מרדכי פרנקל על עבודתם המסורה והנאמנה, ולשוב ולקוות כי תהליכי השיח וההקשבה יצלחו, וכי ערכי הדמוקרטיה והיהדות ישובו לדור זה לצד זה בשלום במחוזותינו.

פרופ' ישראל (איסי) דורון
עורך ראשי